

ΤΟ ΟΦΘΑΛΜΙΑΤΡΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Μάρω Καρδαμίτση-Αδάμη

Αρχιτέκτων

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Αρχιτεκτονικής Σχολής, ΕΜΠ

Ο μεγάλος αριθμός ελλήνων αιχμαλώτων που εξαγόρασε ο κυβερνήτης Καποδίστριας από τα σκλαβοπάζαρα της Αιγύπτου, σε συνδυασμό με τις κακές συνθήκες υγιεινής και το χαμηλό βιοτικό επίπεδο που επικρατούσαν τα πρώτα μετά την Απελευθέρωση χρόνια στη χώρα, δημιούργησαν ευνοϊκές συνθήκες για τη μετάδοση και την εξάπλωση του τραχώματος (χρόνια λοιμώδης νόσος του βλεννογόνου των βλεφάρων που εκτείνεται γρήγορα στον κερατοειδή χιτώνα και οδηγεί στην τύφλωση). Στις αρχές του 19ου αιώνα, λοιπόν, το τραχώμα, ενδημική αρρώστια της Αιγύπτου, εξαπλώνεται και στην Ελλάδα. Καθώς μεγάλο μέρος του πληθυσμού αιγυλούνταν με τύφλωση, δημιουργήθηκε επιτακτική ανάγκη ίδρυσης ενός εξειδικευμένου στις οφθαλμολογικές παθήσεις νοσοκομείου.

Το 1843, πρωτοστατούντων των γιατρών Ι. Θάρρου, Β. Ρέιζερ και του αγγλου οφθαλμιάτρου Gayler-Bey, συστήνεται ειδική επιτροπή με σκοπό την ίδρυση και τη διατήρηση νοσοκομείου «χρησίμου εις θεραπείαν οφθαλμίωντων». Η επιτροπή, που συμπληρώνεται από το φαρμακοποιό της αυλής, Ξ. Λάνδερερ, και τους Θ. Ράλλη και Α. Σκαρλάτο, και με πρόεδρο τον επίσκοπο Αττικής Νέοφυτο Μεταξά, τίθεται υπό την προστασία της βασιλίσσας Αμαλίας.

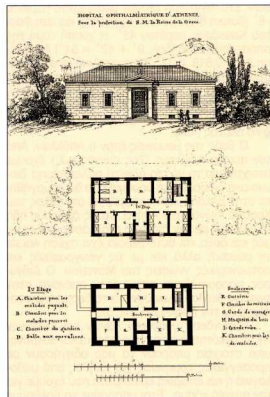
Μεγάλος αριθμός ελλήνων πολιτών, πολλοί ομογενείς του εξωτερικού, οι βασιλείς Όθων και Αμαλία, ο πατέρας της Αμαλίας δούκας του Ολδεμβούργου, ο διάδοχος της Βαυαρίας Μαξιμιλιανός και τα μέλη της επιτροπής προσφέρουν τη συνδρομή τους.

Παράλληλα με την προσπάθεια συγκέντρωσης του απαραίτητου χρηματικού ποσού, η επιτροπή ασχολείται με την ανεύρεση του κατάλληλου γηπέδου. Το νοσοκομείο θα πρέπει να βρίσκεται αρκετά κοντά στο Πανεπιστήμιο, ώστε οι φοιτητές της ιατρικής να έχουν τη δυνατότητα να ασκούνται σ' αυτό.

Ο Δήμος Αθηναίων, παρά τα άθλια οικονομικά του, προσπαθεί να βοηθήσει, παραχωρώντας 50 τετρ. πηχ. στη γωνία των οδών Ακαδημίας και Μασσαλίας, μέσα στον κήπο του Δημοτικού Νοσοκομείου (του σημερινού Πολιτιστικού Κέντρου του Δήμου Αθηναίων). Ήδη το 1836 ο δήμος είχε προσφέρει στο κράτος ολόκληρο το οικοδομικό τετράγωνο μεταξύ των οδών Ακαδημίας, Μασσαλίας, Σόλωνος και Ιπποκράτους, όπου κτίστηκε το Δημοτικό Νοσοκομείο σε σχέδια του βαυαρού αρχιτέκτονα F. Stauffert.

Η μελέτη του νέου νοσοκομείου ανατίθεται τώρα στον δανό αρχιτέκτονα Χριστιανό Χάνσεν. Το πρώτο χρονολογητό σχέδιο του Χάνσεν χρησιμεύει ως πρότυπο στο χαράκτη C. Hohlmaire

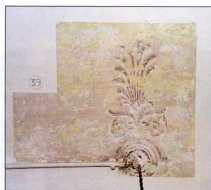
για τη φιλοτέχνηση λιθόγραφου μονόφυλλου, το οποίο στη συνέχεια κυκλοφορεί στην Ελλάδα και το εξωτερικό, προκειμένου να συγκεντρωθεί το απαραίτητο για την ανέγερση του κτίριου ποσό. Απεικονίζει ένα, μικρής κλίμακας, ισόγειο κτίσμα νεοκλασικού ρυθμού, που εναρμονίζεται τόσο με το κτίριο του Πανεπιστημίου που βρίσκεται απέναντί του όσο και με το Δημοτικό Νοσοκομείο,

1. Το πρώτο σχέδιο του Οφθαλμιατρείου από τον Χάνσεν.

α

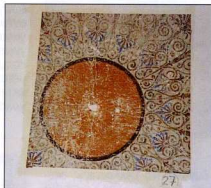
β

γ

δ

ε

στ

2. Όλα τα δωμάτια έχουν οροφωγραφίες (α, δωμάτιο ασθενών, β, γ, γραφεία, δ, ε, χειρουργείο, στ, διάδρομος).

3. Το δεύτερο σχέδιο του Οφθαλμιατρείου. Κύρια όψη, εκδόρα του (Akademie der bildenden Künste, Βιέννη).

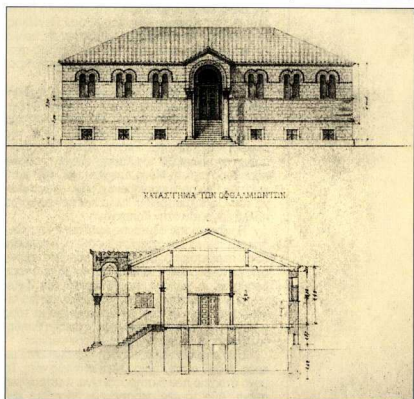
στον περίβολο του οποίου τοποθετείται, κάθετα προς αυτό (εικ. 1).

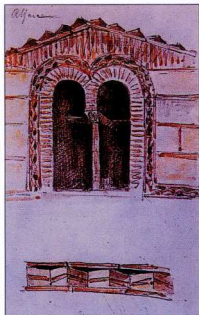
Η κάτοψη του είναι ένα απλό ορθογώνιο παραλληλόγραμμο 28 x 14,6 μ. Ένας επιμήκης κεντρικός διάδρομος διασχίζει το κτίριο. Ακριβώς απέναντι από την εισόδου του, στην οποία οδηγεί μια μικρή κλίμακα, βρίσκεται το χειρουργείο. Δεξιά και αριστερά του και στις δύο πλευρές του διαδρόμου τοποθετούνται οι θάλαμοι των ασθενών, τρεις για τους «πληρώνοντες» και δύο για τους «απόρους», συνολικής δυναμικότητας δώδεκα ατόμων. Στις άκρες του διαδρόμου βρίσκονται οι χώροι υγιεινής. Οι βοηθητικοί χώροι καταλαμβάνουν το υπόγειο. Όλες οι αίθουσες του κτιρίου φέρουν οροφωγραφίες (εικ. 2). Οι κατόψεις, τόσο του ισόγειου όσο και του υπογείου, είναι οργανωμένες σύμφωνα με τους νόμους της συμμετρίας, χωρίς καμία ουσιαστική αξιολόγηση των χώρων.

Επιμελημένη και λιτή είναι η όψη του κτιρίου, η οποία διαμορφώνεται σύμφωνα με τους βασικούς κανόνες του νεοκλασικισμού, από εμφανή λιθοδομή. Κύρια χαρακτηριστικά του είναι η συμμετρία ως προς άξονα, η διαίρεση καθ' ύψος σε βάση, κορμό και στέψη, ο τονισμός της κυρίας εισόδου μ' έναν ελαφρά προεξέχοντα πυλώνα, πλαισιωμένο από δύο παραστάδες που υποβαρύνουν το αέτωμα. Τόσο η κεντρική εισόδος όσο και τα ανοίγματα του ισόγειου φέρουν πλαίσια με εφαπτόμενο οριζόντιο γείσο κατά το πρότυπο των αρχαίων ναών. Η κλίμακα του σχεδίου δεν μας επιτρέπει να αναγνωρίσουμε αν πρόκειται για αντιγραφή των πλαισίων συγκεκριμένου αρχαίου μνημείου, πρακτική που ακολουθούσε με επιτυχία ο Χάνσεν. Οπωσδήποτε, στο Οφθαλμιατρείο χρησιμοποιεί για πρώτη φορά τον κορινθιακό ρυθμό.

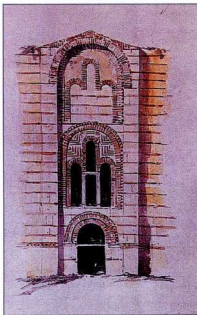
Η πρώτη, όμως, αυτή πρόταση του Χάνσεν

δεν πραγματοποιείται τελικά, καθώς το γήπεδο κρίθηκε, δικαίως, πολύ μικρό και η επιτροπή άρχισε να αναζητά νέο, μεγαλύτερο. Την άνοιξη του 1847 βρίσκεται επιτέλους ο κατάλληλος χώρος, «πλησίον του Πανεπιστημίου» και επί της οδού Βουλεβάρτου (της σημερινής οδού Πανεπιστημίου). Η έκτασή του, 1250 τετρ. πηχ., επιτρέπει την οικοδόμηση ενός μεγαλύτερου κτιρίου και, κυ-

4. Υδατογραφίες του Χριστιανού Χάνσεν (1835, Ακαδημία Καλών Τεχνών Κοπεγχάγη), όπου στην α. διακρίνεται το δίλοβο παράθυρο της άγνωστης βυζαντινής εκκλησίας, και στη β. το τρίλοβο παράθυρο από το Καθολικό της Μονής Δαφνίου.

5. Κάτοψη του ορόφου του Οφθαλματρείου, δεύτερο σχέδιο του Χάνσεν (Akademie der bildenden Künste, Βιέννη).

ρίως, παρέχει τη δυνατότητα μελλοντικής επέκτασής του. Ο Όθωνας ζητάει από τον Χάνσεν να κάνει σχέδια για το κτίριο, αυτή τη φορά σε βυζαντινό ρυθμό. Δεν είναι γνωστό τι ήταν αυτό που επηρέασε τον Όθωνα ώστε να ζητήσει την αλλαγή του ρυθμού. Ίσως να του το πρότεινε ο πατέρας του Λουδοβίκος της Βαυαρίας, ίσως πάλι να ήταν σκέψη του Νεόφυτου Μεταξά (εικ. 3).

Οι προβληματισμοί γύρω από τη μορφολογία των νέων ναών της πρωτεύουσας, που έχουν αρχίσει να κτίζονται, καθώς και η επαφή των αρχιτεκτόνων, των αρχαιολόγων, των ζωγράφων κ.λπ. με το πλήθος των μικρών βυζαντινών ναών που βρίσκονταν διασκορπισμένοι μέσα στην πόλη, αλλά και οι επισκέψεις στα γειτονικά μοναστήρια (της Καισαριανής, του Νταού Πεντέλης, της Αίγινας, του Δαφνίου), καθώς και σε πολλά ταυτισμένα και αταυτίστα εκκλησάκια της αττικής γης, έξω από την πόλη, είχαν φέρει στο προσκήνιο τη βυζαντινή αρχιτεκτονική.

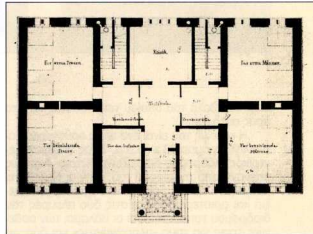
Τα πρότυπα της δεύτερης λύσης του Οφθαλματρείου τα αναγνωρίζουμε στο δίλοβο παράθυρο μιας άγνωστης βυζαντινής εκκλησίας της Αθήνας και στη λεπτομέρεια της κεραμικής της διακόσμησης (εικ. 4α). Εκείνο, όμως, που πραγματικά εντυπωσιάζει τον Χάνσεν είναι το τρίλοβο παράθυρο από τη Μονή Δαφνίου (εικ. 4β), στοιχείο που θα χρησιμοποιήσει όχι μόνο στον πυλώνα του Οφθαλματρείου, αλλά και αργότερα σε πολλά έργα του στην Κοπεγχάγη.

Η κάτοψη της δεύτερης πρότασης του Χάνσεν (εικ. 5), αν και στριγγίζεται στην πρώτη λύση, είναι περισσότερο δουλεμένη και βελτιωμένη στις λεπτομέρειες. Στο υπόγειο, εκτός από τους βοηθητικούς χώρους, προβλέπονται και άλλοι χώροι για εξωτερικά ιατρεία και ίσως και μια αίθουσα για τους φοιτητές. Η επικοινωνία με τους χώρους αυτούς γίνεται μέσω μιας μικρής βοηθητικής εισόδου στην πίσω πλευρά του κτιρίου.

Ενώ, όμως, οι αλλαγές στην κάτοψη είναι μικρές, οι όψεις του κτιρίου είναι εντελώς νέες. Το μόνο στοιχείο που διατηρείται είναι η τετράκλινη στέγη. Δύο ταινίες περιτρέχουν το κτίριο στο

ύψος του δαπέδου του ισόγειου και στο ύψος του στηθαίου των παραθύρων και το διαιρούν σε τρεις ζώνες. Η χαμηλότερη διακόπτεται από τα μαρμάρινα ορθογώνια πλαίσια των ανοιγμάτων του υπερυψωμένου υπογείου. Η δεύτερη είναι πλήρης, ενώ στην τρίτη ανοίγονται τα δίλοβα, βυζαντινού τύπου παράθυρα του ισόγειου με κεραμική διακόσμηση στο πάνω μέρος που συνεχίζεται περιμετρικά ως διακοσμητική ταινία στο ύψος της γενέσεως των θόλων. Ο άξονας της εισόδου τονίζεται και πάλι, αλλά αυτή τη φορά από μια απλή αψίδα που στηρίζεται σε δύο κίονες.

Στο στάδιο της πραγματοποίησης η μεσαία ζώνη της κατασκευής καταργήθηκε, ενώ η αψίδα αντικαταστάθηκε από κλειστό πυλώνα με ορθογώνιο μαρμάρινο θύρωμα στο κάτω μέρος και το γνωστό τρίλοβο παράθυρο με τις κεραμικές διακοσμήσεις στην επάνω ζώνη. Είναι πιθανόν τη μετατροπή στο κάτω μέρος του πυλώνα να επέφερε ο Λ. Καυταντζόγλου, που ανέλαβε την εργολαβία μετά την αναχώρηση του Χριστιανού

Χάνσεν από την Ελλάδα το 1850. Ο λόγος δε που επέφερε την αλλαγή αυτή φαίνεται ότι έχει σχέση με την ασφάλεια των ασθενών, οι οποίοι μπορούσαν έτσι, ψηλαφώντας τους πλευρικούς τοίχους, να ανεύουν χωρίς φόβο το σκαλοπάτι της εισόδου.

Στις 21 Απριλίου του 1847 πραγματοποιείται η τελετή θεμελίωσης του Οφθαλματρείου, παρουσία των βασιλέων, των πολιτικών και πνευματικών αρχών του τόπου και πολλών μελών της αθηναϊκής κοινωνίας. Η αποπεράτωση, όμως, του κτιρίου θα πραγματοποιηθεί επτά χρόνια αργότερα. Οι λόγοι πάντα οι ίδιοι: χρηματικές δυσχέρειες. Για μια ακόμη φορά οι ομογενείς του εξωτερικού θα συνδράμουν οικονομικά.

Στις 14 Ιουνίου του 1854 γίνονται τα επίσημα εγκαίνια. Υπάρχουν κάποιες μικρές διαφορές από το αρχικό σχέδιο του Χάνσεν, όπως αυτή που προσαναφέρει στον πυλώνα της εισόδου, οι οποίες όμως δεν αλλοιώνουν σημαντικά τη μορφή του.

Πολύ γρήγορα η φήμη του Ιδρύματος και ο φιλανθρωπικός χαρακτήρας του το κάνουν γνωστό σ' όλα τα Βαλκάνια και την Ανατολή. Ο αριθμός των ασθενών που το επισκέπτονται πολλαπλασιάζεται ταχύτητα. Οι χώροι του δεν επαρ-

κούν πλέων και στα μέσα της δεκαετίας του 1860 αποφασίζεται η προσθήκη ορόφου. Ο Γεράσιμος Μεταξάς, αρχιτέκτων των ανακτόρων και καθηγητής του Πολυτεχνείου, αναλαμβάνει το έργο. Εκτός από την προσθήκη του ορόφου, ο Μεταξάς επεκτείνει το κτίριο προς την πίσω όψη του. Με την προσαύξηση των τετραγωνικών αυξάνεται και η χωρητικότητα του Ιδρύματος σε ασθενείς.

Στις οφείες του κτιρίου ο Μεταξάς δεν επιφέρει παρά τις απαραίτητες αλλαγές. Μεγάλη προσοχή δίνεται στις κεραμικές διακοσμήσεις κάτω από την κρηπίδα της στέγης, ενώ στη μέση της πλευράς επί της λεωφόρου Πανεπιστημίου, πάνω από τον πυλώνα της εισόδου, κατασκευάστηκε εξώστης «ούτινος τα παράπλευρα έσσονται εκ τοίχου εξ οππολιτώνων κατά το δοητρόσμενον σχέδιον εαί λιθοστρωμένους διά πλακών» (εικ. 6). Στη φάση αυτή της οικοδομής προστέθηκαν επίσης εσωτερικά φύλλα σ' όλα τα παράθωρα, ώστε να είναι δυνατή η συστολή των θαλάμων.

Οι μετατροπές αυτές είχαν ως αποτέλεσμα, το Οφθαλμιατρείο να σταματήσει τη λειτουργία του για μικρό χρονικό διάστημα. Το φθινόπωρο του 1868 ξαναανοίγει τις πύλες του. Τότε ψηφίζεται και δημοσιεύεται ο Κανονισμός της Εσωτερικής Υπηρεσίας και εισάγεται ο θεσμός των «ιδιοκτητών κλινών». Σύμφωνα με τον τελευταίο, όποιος επιθυμεί να συνδράμει οικονομικά το Ίδρυμα μπορεί, προσφέροντας μια επίσημη συνδρομή 300 δρχ., να δώσει το όνομά του σε μια από τις κλίνες του νοσοκομείου, την οποία στη συνέχεια δικαιούται να παραχωρήσει δωρεάν σε άπορο ασθενή. Συγκεντρώνεται έτσι το απαραίτητο ποσό για τη συντήρηση του κτιρίου και του περιβάλλοντος κήπου.

Δύο χρόνια αργότερα τοποθετείται μαρμάρινη κρήνη στον όροφο, και στη συνέχεια πλακο-

στρώνεται η είσοδος και περιφράσσεται ο κήπος με σιδερένιο κιγκλίδωμα.

Οι ανάγκες, όμως, του Οφθαλμιατρείου σε χώρους διαρκώς αυξάνονται. Έτσι, το 1914 αποφασίζεται η κατεδάφιση όλων των μικρών προσκτισμάτων που έχουν ανεγερθεί στο πίσω μέρος του, σε οικόπεδο που είχε αγοραστεί από τη Διοικούσα Επιτροπή το 1851, και η ανέγερση νέου κτιρίου το οποίο θα χρησιμεύσει για τα εξωτερικά ιατρεία. Το έργο αναλαμβάνει ο μηχανικός της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος Αριστείδης Μπαλάνος.

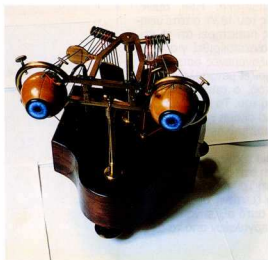
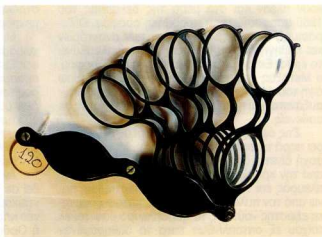
Αν και το σχέδιο του παρατηρήματος ακολουθεί σε βασικές γραμμές τη ρυθμολογία του κεντρικού κτιρίου, το αποτέλεσμα είναι μέτριο. Το νέο κτίριο έχει πρόσοψη στην οδό Τυφλοκομίου ή Οφθαλμιατρείου, όπως ονομαζόταν αρχικά η οδός Σίνα. Επίσης, η απομάκρυνση των εξωτερικών ιατρείων επέτρεψε την αναδιοργάνωση των χώρων του κεντρικού κτιρίου.

Για μικρό χρονικό διάστημα το Οφθαλμιατρείο λειτουργεί ικανοποιητικά. Ήδη, όμως, στις αρχές της δεκαετίας του 1930, ο τότε υφυπουργός Ιωάννης Χαραμής παρατηρεί ότι το κτίριο δεν θα μπορεί να ανταποκριθεί για πολύ ακόμη στις συνεχείς αυξανόμενες απαιτήσεις. Την ίδια άποψη υποστηρίζει μεταπολεμικά και ο καθηγητής Κοσμετάτος, ο οποίος μάλιστα πρότεινε και την πώλησή του. Το ζήτημα παρέμεινε εκκρεμές για πολλά ακόμη χρόνια, κι έτσι το Οφθαλμιατρείο γλίστωσε την πώληση και την κατεδάφιση.

Το μικρό κομψό κτίριο της λεωφόρου Πανεπιστημίου στέκεται ακόμη στη θέση του, κρατώντας μαζί με την Αθηναϊκή Τριλογία και τον Άγιο Διονύσιο των Καθολικών ζωντανή τη μνήμη του 19ου αιώνα. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι μεγάλη συλλογή εργαλείων από τα μέσα

6. Το Οφθαλμιατρείο Αθηνών με την προσθήκη του ορόφου και του εξώστη πάνω από τον πυλώνα της εισόδου.

7. Αντικείμενα της συλλογής εργαλείων του 19ου αι. του Οφθαλμιατρείου.

του 19ου αιώνα φυλάσσονται σήμερα, σε άριστη κατάσταση, στο κτίριο μαζί με μια αντίστοιχα σημαντική συλλογή ζωγραφικών και φωτογραφικών προσσωπογραφιών των διευθυντών του ιδρύματος (εικ. 7).

Μια νέα χρήση, συμβατή με τις διαστάσεις του και την οργάνωση των χώρων του μπορεί να διατηρήσει το κτίριο για πολλά ακόμη χρόνια. Έτσι, μετά την απαραίτητη συντήρησή του, θα αναδειχθεί και αυτό σε ένα όχι μόνο πολύτιμο στοιχείο της πολιτισμικής μας κληρονομιάς, αλλά και σε ένα στοιχείο αισθητικής ανάδειξης-αξιοποίησης της Αθήνας.

Τα στοιχεία για το άθροισμα αυτό έχουν ληφθεί από το βιβλίο των Μ. Καρδαμίτη-Αδάμη και Α. Παπανικολάου Κρίστενσεν, *Το Οφθαλμιατρείον Αθηνών 1843-1993*. Εκατόν πενήντα χρόνια από την ίδρυσή του, Αθήνα 1993.

The Eye-Hospital of Athens

Maro Kardamitis-Adami

The great number of Greek captives that Governor Capodistrias brought back from the labor markets of

Egypt, in combination with the bad hygiene conditions prevailing in the first years after the liberation of Greece from the Turks, created a fertile environment for the contagion and spreading of trachoma. Thus, as a large segment of the population was threatened with blindness, an emergency situation was created for the foundation of a hospital, specialized in ophthalmologic diseases.

Thus, a special committee was established in 1843 with main objective the erection of the hospital and, therefore, the necessary fund-raising. The plans of the building, which stands today on the junction of Panepistimiou Avenue with Sina Street, were commissioned to the Danish architect Christian Hansen: he produced two different series of drawings, one in Neoclassic style, the other, to be finally realized, according to the wishes of Ludwig of Bavaria, in Neobyzantine style. The official inauguration ceremony of the hospital took place on June 14th, 1854.

The increasing need of space led to the addition of a storey to the Eye-Hospital in 1860 and to the erection of a new building at the back of the existing one in 1914. The hospital was functioning effectively for a few years, when in 1930 the then assistant Professor Charamis declared that the building would not be able to meet for long the constantly rising demand. This viewpoint was supported in the post-war years by professor Kosmetatos, who also proposed the selling of the edifice. However, the issue remained in suspense, and thus the small, elegant building of Panepistimiou Avenue stands even today in place. A new function, suitable to its dimensions and space layout, can preserve it for many years to come.